

Ισότητα ευκαιριών και εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στη Γαλλία (περίπου 1959 και εξής)

Χρυσούλα Γαλάνη
Καθηγήτρια Δ.Ε.ΠΕ5
ΔΕΑ στη Διδακτική της Ξένης Γλώσσας
Υπ. δρ Ιστορίας και διδακτικής της Ιστορίας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εισήγηση αυτή επιχειρεί να εξετάσει τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στη Γαλλία περίπου από το έτος 1959 και εξής, αναφορικά με την ένταξη και εφαρμογή της αρχής της ισότητας των ευκαιριών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Ερευνώνται οι συνθήκες που ανέδειξαν την αναγκαιότητα αυτή στη Γαλλία και οι πολιτικές θέσεις που αναδείχθηκαν, στο πλαίσιο μιας νέας εκπαιδευτικής πολιτικής που επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί. Συγκεκριμένα με τη μελέτη αυτή:

- ❖ Επιχειρείται μια σύντομη επισκόπηση που αναφέρεται στα σχετικά αιτήματα της γαλλικής κοινωνίας έως το Μάη του '68. Αναδεικνύονται οι συνθήκες που οδήγησαν στην αναγκαιότητα και στην υψίφιση εκπαιδευτικών νομοσχεδίων για την κατοχύρωση της αρχής της ισότητας των ευκαιριών στην εκπαίδευση.
- ❖ Προσεγγίζονται οι διαδρομές της νομοθετικής αυτής κατοχύρωσης της αρχής της ισότητας των ευκαιριών στην εκπαίδευση από το Μάη του '68 έως σήμερα.
- ❖ Εξετάζονται τα προβλήματα της σχολικής αποτυχίας και του επαγγελματικού προσανατολισμού στην εκπαίδευση, όπως υποδηλώνονται από τις δομές και τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, αναφορικά με ζητήματα ανισοτήτων όσον αφορά στη συμμετοχή των Γάλλων στην εκπαιδευτική διαδικασία, μία διαδικασία που μέχρι σήμερα συνεχίζει να συνιστά μείζον πρόβλημα της γαλλικής κοινωνίας προς επίλυση.

ABSTRACT

This paper attempts to examine the educational reforms undertaken in France from 1959 onwards, with reference to the integration and the implementation of the principle of equality of opportunity in primary and secondary education. The circumstances leading to that need in France and the political views expressed in the field of a new educational policy that was attempted to be put into practice, are being investigated.

In particular, in this paper I discuss the following points:

- A brief survey of the relevant demands of the French society up to the May '68 events is attempted. The circumstances that lead to the need for reform and to the eventual voting of Educational Bills concerning the securing of the principle of equality of chances in the educational practice are further explored.
- The steps that led to this legislative protection of the principle of the equality of chances in the educational field from May '68 till nowadays are explained and elaborated.
- The related problems of school failure and lack of professional orientation are also investigated, since these emerge from the structure and the function of the educational system and are related to inequality issues pertaining on the participation of the French people in the educational process, a process that until now remains problematic and calls for resolution.

Δέκα χρόνια μετά το Ευρωπαϊκό Έτος ενάντια στο ρατσισμό, η Ευρωπαϊκή Ένωση ανακήρυξε το **2007 Ευρωπαϊκό Έτος Ίσων Ευκαιριών για Όλους**.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ – ΣΚΟΠΟΘΕΣΙΑ

Κατα την προσέγγιση του θέματός μου αυτού λαμβάνω σταθερά υπόψη ότι η *ισότητα των ευκαιριών* αποτελεί γενική αρχή, δύο ουσιαστικές πτυχές της οποίας είναι η άρση των διακρίσεων, λόγω ιθαγένειας και η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών. Η εν λόγω αρχή επιχειρείται να

εφαρμόζεται σε όλους τους τομείς του ανθρώπινου βίου, ιδίως, στον οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό και οικογενειακό βίο. Ακόμη ότι ο όρος *ισότητα* σημαίνει : ίση σχέση ανάμεσα σε ίσα πράγματα ή έννοιες, ή έλλειψη οποιασδήποτε διαφοράς μεταξύ αυτών. Με την εκφραστική διατύπωση που υιοθετείται εδώ, η έννοια ενδύεται ένα χαρακτήρα ουσιαστικά πολιτικό και κοινωνικό και δίνει έμφαση στην εξομοίωση των πολιτών ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις, ως προς τις κατάλληλες και επωφελείς καταστάσεις, δηλαδή στις *ευκαιρίες δράσης* κατά τη διάρκεια της ζωής τους.

Η εισήγηση αυτή επιχειρεί να προσεγγίσει τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που επιχειρήθηκαν να εφαρμοστούν στη Γαλλία περίπου από το έτος 1959 και εξής, αναφορικά με την ένταξη και εφαρμογή της αρχής της ισότητας των ευκαιριών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Ερευνώνται οι συνθήκες που ανέδειξαν την αναγκαιότητα αυτή στη Γαλλία και οι πολιτικές θέσεις που αναδείχθηκαν, στο πλαίσιο μιας νέας εκπαιδευτικής πολιτικής που επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί. Συγκεκριμένα με τη μελέτη αυτή:

- ❖ Επιχειρείται μια σύντομη επισκόπηση που αναφέρεται στα σχετικά αιτήματα της γαλλικής κοινωνίας έως το Μάη του '68. Αναδεικνύονται οι συνθήκες που οδήγησαν στην αναγκαιότητα και στην ψήφιση εκπαιδευτικών νομοσχεδίων για την κατοχύρωση της αρχής της ισότητας των ευκαιριών στην εκπαίδευση.
- ❖ Προσεγγίζονται οι διαδρομές της νομοθετικής αυτής κατοχύρωσης της αρχής της ισότητας των ευκαιριών στην εκπαίδευση από το Μάη του '68 έως σήμερα.
- ❖ Εξετάζονται τα προβλήματα της σχολικής αποτυχίας και του επαγγελματικού προσανατολισμού στην εκπαίδευση, όπως υποδηλώνονται από τις δομές και τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, σχετικά με ζητήματα ανισοτήτων όσον αφορά στη συμμετοχή των Γάλλων μαθητών και μαθητριών στην εκπαιδευτική διαδικασία, μία διαδικασία που μέχρι σήμερα συνεχίζει να συνιστά μείζον πρόβλημα της γαλλικής κοινωνίας προς επίλυση.

Η εισήγηση, διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο επιχειρείται ιστορική αναδρομή από την έναρξη των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στη Γαλλία αναφορικά με την ισότητα των ευκαιριών στην εκπαίδευση, ενώ στο δεύτερο επιχειρείται κριτική προσέγγιση της πορείας και της εξέλιξης αυτών από το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

α. Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις έως το Μάη του '68.

Είναι δύσκολο να δώσουμε μια σαφή ημερομηνία έναρξης της προώθησης της ισότητας των ευκαιριών στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις. Η αρχή αυτή, όπως την καταλαβαίνουμε σήμερα, προωθήθηκε με δημόσιες συζητήσεις στις αρχές του εικοστού αιώνα. Τότε επρόκειτο για την κατάργηση του διαχωρισμού, ο οποίος επέτρεπε την πρόσβαση στις δευτεροβάθμιες και ανώτερες σπουδές - και επομένως στις πιο υψηλές κοινωνικές θέσεις - στα παιδιά των ανώτερων τάξεων της κοινωνίας. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και κυρίως από το έτος 1959 και εξής πραγματοποιήθηκαν σημαντικές εκπαιδευτικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις, οι οποίες προσπάθησαν να επανορθώσουν τις κοινωνικές διακρίσεις που υπήρχαν στα εκπαιδευτικά συστήματα και στη κοινωνική εξέλιξη των πολιτών. Την εποχή εκείνη η πρωτοβάθμια και η δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεν ήταν διαδοχικά στάδια της φοίτησης των μαθητών, αλλά δύο τύποι διδασκαλίας που υπήρχαν παράλληλα.

Αν υπολογίσουμε και την επαγγελματική οδό, υπήρχαν τρεις κατευθύνσεις, μετά τη στοιχειώδη Πρωτοβάθμια :

- Η ανώτερη πρωτοβάθμια που παρεχόταν κατά τη διάρκεια τεσσάρων ετών μετά το απολυτήριο Δημοτικού,
- Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση που προσφερόταν στους μαθητές με τη φοίτησή τους στα Λύκεια,
- Τα κέντρα μαθητείας που είχαν τριετή διάρκεια και παρέιχαν τεχνική κατάρτιση.

Αυτή η οργάνωση επικρίθηκε αισθητά, επειδή θεωρήθηκε ότι αντιστρατεύονταν τις αρχές της δημοκρατίας. Κατά ένα μεγάλο μέρος αντιστοιχούσε στους κοινωνικούς διαχωρισμούς της εποχής

εκείνης ανάμεσα στον αστικό και αγροτικό πληθυσμό αφενός και ανάμεσα στους οικονομικά ισχυρούς, στους οικονομικά ασθενείς και στην αριστοκρατική τάξη της Γαλλίας αφετέρου .

Για να απαντήσει κυρίως στις νέες ανάγκες εξαρτώμενες από την οικονομική ανάπτυξη , η κυβέρνηση De Gaulle διεξήγαγε μία πολιτική εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού του εκπαιδευτικού συστήματος. Το 1959 υλοποιείται σε ευρεία κλίμακα, η ενοποίηση των τριών κατευθύνσεων μετά τη στοιχειώδη Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Πρόκειται για την εκπαιδευτική *μεταρρύθμιση Berthoin* , η οποία δημιούργησε το Γυμνάσιο Γενικής Εκπαίδευσης (Collège d'enseignement général).Στη συνέχεια η *μεταρρύθμιση Fouchet* το 1963, δημιούργησε το Γυμνάσιο Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Collège d'enseignement secondaire) Αυτά περιλαμβάνουν εφεξής τρεις κατευθύνσεις :

1. Γενικής παιδείας (μεγάλης διάρκειας),που καταλήγει στα Λύκεια και που πιστοποιείται από το Απολυτήριο.
2. Γενικής παιδείας (σύντομης διάρκειας), που οδηγεί στην επαγγελματική εκπαίδευση.
3. Ένα μεταβατικό κύκλο ακολουθούμενο από έναν κύκλο πρακτικής εκπαίδευσης.

Επιλέξαμε να ορίσουμε ως αρχή της εισαγωγής της ισότητας των ευκαιριών στις εκπαιδευτικές πολιτικές της Γαλλίας την περίοδο μετά το Μάη του '68, γιατί έχουμε τη γνώμη ότι από τότε η αρχή αυτή αρχίζει να αναφέρεται σε εκπαιδευτικές πολιτικές, καθόσον οι μεταρρυθμίσεις αυτές διαφέρουν των προγενέστερων, τόσο ως προς την έννοια της ισότητας των ευκαιριών, όσο και ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης της κοινωνικής και πολιτικής αποστολής του σχολείου.

Οι περιστάσεις που ευνόησαν την υιοθέτηση νέων αντιλήψεων στις εκπαιδευτικές αυτές μεταρρυθμίσεις είναι :

- Η αναστάτωση που αντιπροσώπευε η κρίση του Μάη του '68 και η ανάγκη αντίδρασης, οι οποίες έφεραν μια παιδαγωγική ανανέωση. Βασικοί στόχοι της ήταν:
 - Ένα σχολείο ανοικτό στη ζωή
 - Αφύπνιση της δεξιότητας μάθησης
 - Αλλαγή των τρόπων μετάδοσης των γνώσεων
- Η δημογραφική αύξηση και η οικονομική ανάπτυξη από το 1950 έως το 1980, ονομαζόμενη «η ένδοξη τριακονταετία», («les 30 glorieuses» από τον J.Fourastié), η οποία συνοδεύτηκε από μεγάλη ζήτηση εργατικού δυναμικού, αύξηση των οικονομικών μεταναστών, αύξηση της ζήτησης σε εξειδικευμένη εργασία και συνεπώς εξειδικευμένης και αναβαθμισμένης εκπαίδευσης.
- Η αλλαγή της υποχρεωτικής σχολικής φοίτησης από τα 14 στα 16 έτη της ηλικίας των μαθητών, για να καλυφθούν οι απαιτούμενες γνώσεις, που είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του ποσοστού φοίτησης των μαθητών. Από 68,4% το 1958/59 περνάει στα 97, 7% το 1984/85¹. Αυτό επέφερε την αύξηση του μέσου όρου κατάρτισης, ταυτόχρονα με το άνοιγμα του εκπαιδευτικού συστήματος σε παιδιά από οικονομικά αδύναμα περιβάλλοντα.
- Η ανάληψη διευθυντικών καθηκόντων στο Υπουργείο Παιδείας από άτομα με κοινωνικό προφίλ και με διαφορετικές εκπαιδευτικές πεποιθήσεις από εκείνες των προκατόχων τους .Τα πρόσωπα αυτά πρότειναν την αναδιοργάνωση των σχολικών δομών και των λειτουργιών της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

β. Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις μετά το Μάη του '68.

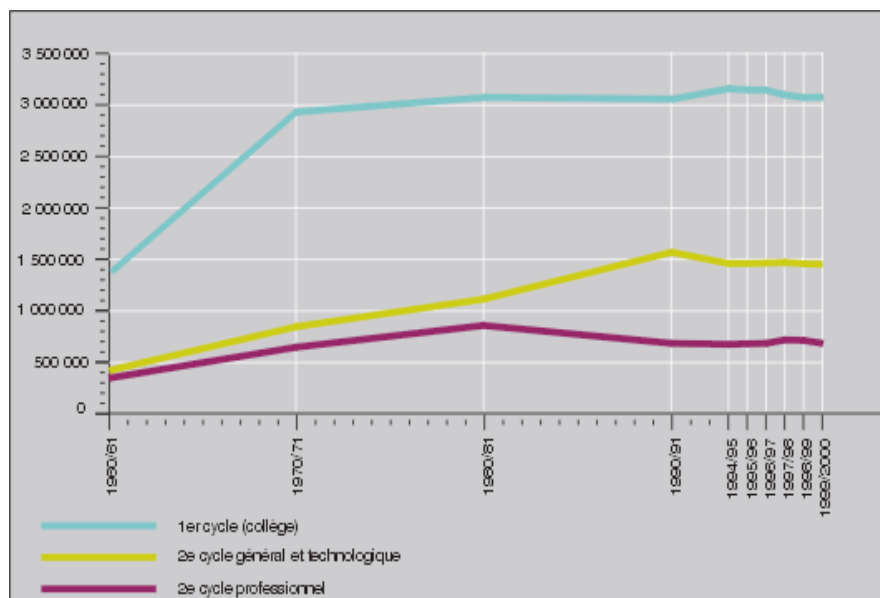
Αυτές οι οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές ανάγκασαν το κράτος να υιοθετήσει διαφορετικές πολιτικές και να προβεί σε σημαντικές εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις (Charlot B. 1994). Η πολιτική βούληση στην περίοδο της Πέμπτης Δημοκρατίας ήταν να ευνοήσει την ισότητα των ευκαιριών. Όμως οι έρευνες και οι αναλύσεις που το ίδιο το κράτος είχε ζητήσει απέδειξαν αποκλίσεις από αυτή την άποψη. Η έρευνα των Alain Girard και Henri Bastide το 1962 (Girard.A.,1962) ανέδειξε την επίδραση που έχουν η κοινωνική αλλά και η γεωγραφική καταγωγή στις σχολικές επιλογές των μαθητών. Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας υπήρξαν αντικείμενο αναλύσεων και διαφορετικών ερμηνειών ανάμεσα στους κοινωνιολόγους και κατέδειξαν γενικά τις ανισότητες ως προς την παιδεία σε μια Γαλλία που έβλεπε να αυξάνεται σημαντικά το σχολικό της δυναμικό. Οι δύο ερευνητές

¹ Histoire du système éducatif , Antoine Prost, Ressources pédagogiques, Collège des CPE.

ανέλυσαν ποσοτικά στοιχεία κατά τη διάρκεια δέκα χρόνων (1962 - 1972) σε 20.000 μαθητές. Ηλικία, επίδοση, γεωγραφική ζώνη και κυρίως το περιβάλλον που ανήκει ο καθένας, είναι οι καθοριστικές μεταβλητές που επιτρέπουν ή όχι την πρόσβαση στις σπουδές. Οι ερευνητές καταδεικνύουν στα αποτελέσματα της έρευνας, παραδείγματος χάρη, ότι ένα παιδί εργατικής οικογένειας με επιδόσεις « άριστα ή καλώς" και λιγότερο από έντεκα χρόνων στην τελευταία τάξη του δημοτικού, έχει λιγότερες πιθανότητες να μπει στο Λύκειο (κατόπιν εξετάσεων από το Γυμνάσιο), από ένα παιδί, του οποίου ο πατέρας είναι ελεύθερος επαγγελματίας, με επίδοση « μέτρια ή κακή » και ένα χρόνο μεγαλύτερο. Το κοινωνικό περιβάλλον σε αυτή την έρευνα αναδεικνύεται ως καθοριστική μεταβλητή. Επίσης η έρευνα αναδεικνύει τη σημασία του τόπου κατοικίας και της γεωγραφικής ζώνης της κατοικίας. Τα παιδιά από το Παρίσι είναι περισσότερο ευνοημένα από αυτά που κατοικούν σε αγροτική περιοχή.

Αναλυτικότερα όσον αφορά στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, πρώτη συνέπεια των κινητοποιήσεων του Μάη του '68, αποτελεί η μεταρρύθμιση του Edgar Faure στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση το 1969, όπου επιχειρείται παιδαγωγική αναδιοργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος.² Όσον αφορά στη Δευτεροβάθμια, επιχειρείται μια πρώτη προσπάθεια εκδημοκρατισμού του εκπαιδευτικού συστήματος, το 1975, με τη μεταρρύθμιση Haby. Με βάση την αλλαγή αυτή καταργούνται οι διαφορετικές κατευθύνσεις μετά τη στοιχειώδη Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και δημιουργείται το « Ενιαίο Γυμνάσιο ». Το γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα υποδέχεται όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα από κοινωνικές διακρίσεις. Αυτό έχει ως συνέπεια την αύξηση του δυναμικού των Γυμνασίων, όπως φαίνεται στο γράφημα 1. Πράγματι οι μαθητές Γυμνασίου από 1453.000 το 1960/61, φτάνουν τους 3.285.400 το 1994/95. Κατόπιν ο αριθμός παραμένει σταθερός, (βλέπε ελαττώνεται ελαφρά).

Γράφημα 1 : Οι μεταβολές του δυναμικού των σχολείων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

(πηγή : στατιστικά δεδομένα και αναφορές, DEP, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, έκδοση 2000)

Η μεταρρύθμιση Haby διαπνέεται από την αρχή της ισότητας των ευκαιριών, όμως δεν αντιμετωπίζει τον τρόπο επανόρθωσης του κοινωνικού μειονεκτήματος των μαθητών με τρόπο ριζοσπαστικά διαφοροποιημένο. Το Ενιαίο Γυμνάσιο έρχεται αντιμέτωπο με επίμονες δυσκολίες οι κυριότερες των οποίων είναι :

- Η αύξηση της αναλογίας διδασκόντων - διδασκομένων καθώς και η έλλειψη υλικοτεχνικών υποδομών.

² Η νέα παιδαγωγική θεωρία που προβάλλεται ονομάζεται « παιδαγωγική της αφύπνισης» και προτείνει την καλύτερη δυνατή χρήση της ανάγκης που νιώθει το παιδί της σχολικής ηλικίας για πληροφορίες και ερμηνείες μπροστά στο περιβάλλον του, έτσι ώστε να αποκτήσει σταδιακά συνείδηση της διάρκειας και του χόρου.

- Η ετερογένεια των μαθητών και από την άποψη του μορφωτικού επιπέδου και από την πλευρά της κοινωνικής τους προέλευσης, οι οποίες επέφεραν δυσκολίες διαχείρισης και προσαρμογής στους νέους μαθητές αλλά και στους δασκάλους.
- Το πρόβλημα της σχολικής αποτυχίας παιδιών με δυσκολίες. Οι μαθητές που επαναλάμβαναν την τάξη, οι στάσιμοι, κι αυτοί που έχουν μη ικανοποιητικά σχολικά αποτελέσματα, ήταν συχνά παιδιά που προέρχονταν από τις λιγότερο ευνοημένες κοινωνικές τάξεις.
- Τα αποτελέσματα του επαγγελματικού προσανατολισμού δεν ήταν ικανοποιητικά.
- Το θέμα των επιπέδων. Παράδειγμα: ανισότητα ανάμεσα στα γενικά Λύκεια του κέντρου της πόλης και στα τεχνικά - επαγγελματικά Λύκεια ενός προαστίου.

Ένας απολογισμός που αντιπαραβάλλεται στην αρχή της ισότητας των ευκαιριών. Μολονότι η ίδρυση του Ενιαίου Γυμνασίου με την επιμήκυνση του χρόνου μαθητείας είχε ως συνέπεια την αύξηση του αριθμού των μαθητών και τη βελτίωση του μέσου επιπέδου μόρφωσης, εν τούτοις οι κοινωνικές ανισότητες παρέμειναν σημαντικές και με το νέο αυτό σύστημα. Για να αντιμετωπίσουν αυτά τα προβλήματα, διαφορετικοί υπουργοί Εθνικής Παιδείας από την αρχή της δεκαετίας του 1980, επίδωξαν τη μεταρρύθμιση ή την ανακαίνιση του Ενιαίου Γυμνασίου.

Το 1981 ο Alain Savary παρουσιάζει την πρότασή του : «*Το δημοκρατικό Γυμνάσιο*». Με το πρόγραμμά του αυτό επιδιώκει να απαντήσει στις νέες κοινωνικές απαιτήσεις για ύψωση του μορφωτικού επιπέδου και των επαγγελματικών προσόντων στη Γαλλία. Επίσης προσπαθεί να μειώσει τα φαινόμενα της σχολικής αποτυχίας. Παρόλα αυτά, η εφαρμογή της μεταρρύθμισης δεν προχωρεί σημαντικά. Το 1981 επίσης είναι η χρονιά της δημιουργίας των ZEP (zones d'Education prioritaire) δηλαδή των εκπαιδευτικών ζωνών προτεραιότητας, από την κυβέρνηση του Pierre Mauroy. Ο στόχος ήταν να «*δοθούν περισσότερα σε αυτούς που έχουν λιγότερα*». Περισσότερα υλικά μέσα, οικονομικά και ανθρώπινα, ίσως θα επέτρεπαν, όχι μια ισότητα ευκαιριών αλλά να μειώσουν τη σχολική αποτυχία σε κάποιες γεωγραφικές ζώνες και από εκεί τις διαφορές ανάμεσα στα σχολικά αποτελέσματα.

Το 1989, ο νόμος περί Επαγγελματικού προσανατολισμού ή νόμος Jospin κάνει σαφές, από το πρώτο άρθρο του ότι η δημόσια εκπαίδευση πρέπει να συνεισφέρει στην προώθηση της ισότητας ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες. Όμως, παρά τις θεσμικές δεσμεύσεις, η πρόσβαση των ανδρών και γυναικών στην αγορά εργασίας είναι άνιση. Το ποσοστό ανεργίας στις γυναίκες είναι 12, 5% έναντι 9% για τους άνδρες. Επιπλέον, το 60% των γυναικών καταλαμβάνουν θέσεις εργατριών ή υπαλλήλων και αντιπροσωπεύουν το 80% των θέσεων μερικής απασχόλησης και με χαμηλό μισθό. Η πρόσβασή τους σε υπεύθυνες θέσεις είναι περιορισμένη, στους τομείς της οικονομίας, έρευνας, πολιτισμού και πολιτικής. Οι δυσκολίες συνεχίζουν να ταράζουν τη λειτουργία των Γυμνασίων και Λυκείων. Για τον *François Bayrou*, το πρόβλημα δεν είναι ότι «*το Γυμνάσιο είναι Ενιαίο, αλλά ομοιόμορφο και επομένως άδικο*». Το 1993 προωθεί σαράντα προτάσεις στο «*Νέο Συμβόλαιο για το σχολείο*» όπως:

- απόκτηση ενός κοινού υπόβαθρου γνώσης από όλους τους μαθητές,
- δημιουργία τάξης αποκατάστασης για τους μαθητές με δυσκολία στην πρώτη Γυμνασίου,
- διαφοροποιημένες διδασκαλίες για τους μαθητές με δυσκολίες,
- κατευθυνόμενες μελέτες (études dirigées) στην πρώτη και δεύτερα Γυμνασίου,
- διαμόρφωση των ωρολογίων προγραμμάτων ανά εβδομάδα,
- διδασκαλίες με μειωμένο αριθμό μαθητών.

Το 1999 η *Ségolène Royal* παρουσιάζει τη μεταρρύθμισή της, με τίτλο «*Το Γυμνάσιο του 2000*» και η οποία οργανώνεται γύρω από τρεις στόχους:

- Ο πρώτος στόχος είναι να ληφθεί υπόψη η ποικιλομορφία των μαθητών. Τα μέτρα είναι επικεντρωμένα στη διάρθρωση της Πρωτοβάθμιας με τη Δευτεροβάθμια και στις τάξεις της πρώτης και δεύτερας Γυμνασίου. Θέλει να βοηθήσει τους μαθητές οι οποίοι αντιμετωπίζουν δυσκολίες εισερχόμενοι στη πρώτη Γυμνασίου, με τη παροχή ωρών υποστήριξης .
- Ο δεύτερος στόχος αφορά στη διαφοροποίηση των μεθόδων διδασκαλίας.

Επιθυμεί να ενθαρρύνει την πολυθεματικότητα, δημιουργώντας διασταυρούμενες εργασίες.

- Τελικά, στα πλαίσια του τρίτου στόχου, επιδιώκοντας τη βελτίωση της ζωής στο «*σπίτι-Γυμνάσιο*» καθιερώνεται μια «*ώρα ζωής της τάξης*» κάθε δεκαπέντε ημέρες. Αυτή θα έχει ως

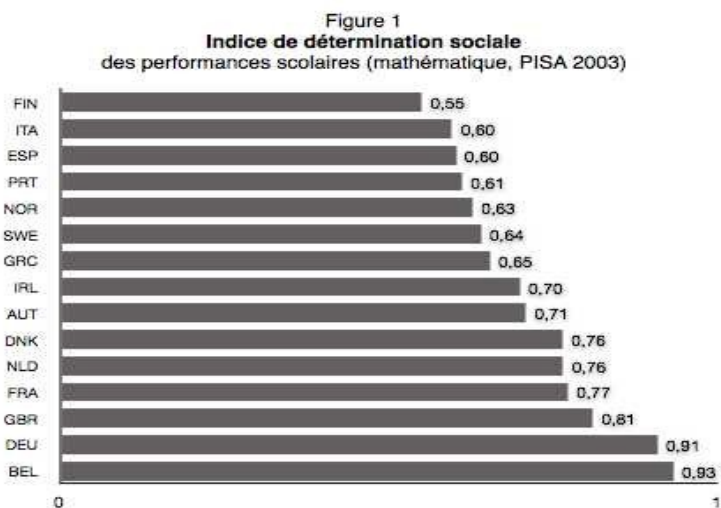
αποτέλεσμα την εκπόνηση από τους μαθητές, μιας χάρτας δικαιωμάτων και καθηκόντων του μαθητή.

Ωστόσο η Ευρωπαϊκή Ένωση καθιστά την ισότητα ανάμεσα στις γυναίκες και άνδρες, έναν από τους άξονες των πολιτικών πρόσληψης, με προτεραιότητα εφαρμογής ανάμεσα στα κράτη μέλη. Το 2000, πέντε υπουργοί, μεταξύ των οποίων και η *Ségolène Royal* υπογράφουν τη συνθήκη για την προώθηση της ισότητας των ευκαιριών ανάμεσα στα κορίτσια και τ' αγόρια, τις γυναίκες και τους άντρες στο εκπαιδευτικό σύστημα. Αυτό δεσμεύεται να ορίσει μία ολική πολιτική ισότητας ευκαιριών ανάμεσα στα φύλα από την προσχολική έως την ανώτατη εκπαίδευση, από την αρχική κατάρτιση έως τη διά βίου μόρφωση.

Το 2001, ο Jack Lang παρουσιάζει τη μεταρρύθμισή του, η οποία ονομάζεται: «Για ένα δημοκρατικό Γυμνάσιο». Χωρίς να τροποποιήσει τις δομές του Γυμνασίου, θέλει να αλλάξει τις παιδαγωγικές προσεγγίσεις, να διαχειριστεί καλύτερα την ποικιλομορφία των μαθητών και να αγωνιστεί ενάντια στη σχολική αποτυχία, κυρίως με τη συστηματική αξιολόγηση κάθε μαθητή. Επιθυμεί επίσης να εισάγει μια ικανοποιητική ποικιλομορφία δραστηριοτήτων για να αγωνιστεί ενάντια στην ανία ή την απουσία κινήτρων των μαθητών. Εκτός των άλλων, δίνει κίνητρα στους εκπαιδευτικούς που θα ζητήσουν να πάνε εθελοντικά σε ένα από τα δύσκολα γυμνάσια των παριζιάνικων προαστίων. Αυτό το μέτρο στοχεύει να σταθεροποιήσει τις παραγωγικές ομάδες για να αγωνιστούν ενάντια στη βία και τη σχολική αποτυχία μέσα σ' αυτές τις σχολικές μονάδες που γνωρίζουν πολλά προβλήματα.

Το 2005 η κυβέρνηση εκφράζει τη βούληση να πολεμήσει κατά της σχολικής αποτυχίας. Ο M. Gilles de Robien, ανακοινώνει ένα σύνολο μέτρων που θα προωθήσουν την ισότητα των ευκαιριών στην εκπαίδευση. Ο νόμος του προσανατολισμού και του προγράμματος για το σχολείο³ θέτει σε εφαρμογή «το πρόγραμμα της εξατομικευμένης επιτυχίας» (Programme de réussite personnelle). Πρόκειται για ένα πρόγραμμα υποστήριξης για τους μαθητές που αντιμετωπίζουν δυσκολίες, και το οποίο θα πραγματοποιείται σε ομάδες με αριθμό μικρότερο των δέκα μαθητών, μέσα στο σχολικό χρόνο, από το δημοτικό έως το γυμνάσιο. Δίνεται έτσι η δυνατότητα στους μαθητές, των οποίων οι γονείς δεν μπορούν να πληρώσουν ιδιωτικά μαθήματα, να καλύψουν τα κενά τους.

Παρόλες τις προσπάθειες, τα αποτελέσματα της PISA⁴ 2006, δεν είναι τα αναμενόμενα για την Γαλλία: υπάρχει πτώση από τις μετρήσεις του 2003 που ήδη δεν ήταν ικανοποιητικές (βλέπε γράφημα). Ωστόσο, η Γαλλία παραμένει στον μέσον όρο των χωρών του ΟΟΣΑ.

Τέλος η κυβέρνηση χρησιμοποίησε την έννοια της *ισότητας των ευκαιριών* στον τομέα της εργασίας κατά των κοινωνικών διακρίσεων, υιοθετώντας ένα νόμο για την ισότητα των ευκαιριών στις προσλήψεις, στις αρχές του 2006.⁵ Το προίμιο του σχεδίου νόμου επικαλείται τις ανισότητες

3 Circ. n° 2006-138 της 25 Αυγούστου 2006.

4 PISA: Programme for International Student assessment pilote par l'OCDE en 2000.

5 Βλέπε το Σχέδιο νόμου για την ισότητα ευκαιριών (<http://assemblee-nationale.fr/12/projets/p1278.asp>). Αρχική εκδοχή κατατεθειμένη από την κυβέρνηση στις 11 Ιανουαρίου 2006.

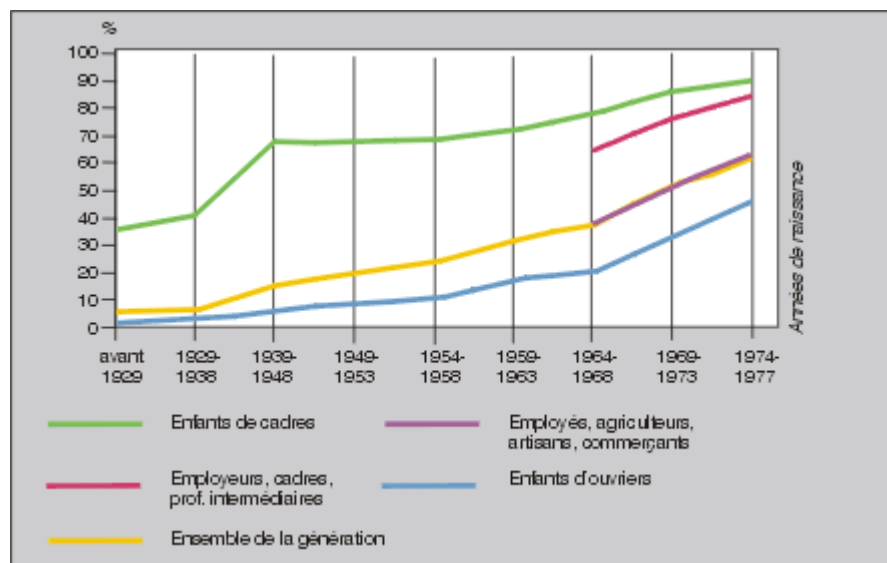
για την απόκτηση θέσεων εργασίας, οι οποίες πλήττουν τους κατοίκους των « μη ευνοημένων συνοικιών», κεντρικό θέμα των εξεγέρσεων του 2005 στα γαλλικά προάστια.

ΠΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ

Οδηγούμεθα λοιπόν στο εξής ερώτημα: στην πορεία του, το σχολείο του Jules Ferry και της Γ' Δημοκρατίας το οποίο ευαγγελιζόταν την ισότητα καθώς και τη δωρεάν, λαϊκή και υποχρεωτική εκπαίδευση αναγνωρίζει άραγε τις αρχές αυτές σε εκείνες που προβλήθηκαν στο δεύτερο μισό του 20 αιώνα;

Από το 1975 έως το 2002, η μεγάλη αύξηση των δημοσίων δαπανών για την παιδεία αποδεικνύουν έμπρακτα τις προσπάθειες που έγιναν για την πραγμάτωση ενός εκδημοκρατισμού : οι δημόσιες δαπάνες για την παιδεία έφτασαν από τα 15,3 δισεκατομμύρια ευρώ στα 108,1 δισεκατομμύρια ευρώ (V. Albouy et T. Wanecq, 2003). Αυτή η οικονομική προσπάθεια επέτρεψε σε έναν συνεχώς αυξανόμενο αριθμό νέων να φοιτήσουν πρώτα στο Λύκειο και μετά στην ανώτατη εκπαίδευση και έτσι να διαφοροποιηθεί το ποσοστό μόρφωσης ιδιαίτερα στην επαγγελματική εκπαίδευση (Caille – Lemaire – Santolini, 2003). Επιπλέον, η αύξηση της φοίτησης στη Δευτεροβάθμια κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 60-70 και κατόπιν στην Τριτοβάθμια κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 80-90, επέτρεψε ιδιαίτερα στα παιδιά των λαϊκών τάξεων - που έφταναν σε μικρό ποσοστό άλλοτε - να κατορθώσουν να πάνε πέρα από την υποχρεωτική εκπαίδευση, βλέπε γράφημα 2⁶. Έτσι, από τα παιδιά που μπήκαν στην Α' Γυμνασίου (6ε) το 1989, τα τρία τέταρτα από αυτά που απέκτησαν επαγγελματικό απολυτήριο είναι οι πρώτοι απολυτηριούχοι στην οικογένειά τους.

Γράφημα 2 : Απόκτηση του Απολυτηρίου ανάλογα με το κοινωνικό περιβάλλον και τις γενιές

(Calculs DP&D), INSEE

Από το γράφημα 2 παρατηρούμε ότι για τη γενιά που γεννήθηκε από το 1959 έως το 1963, μόνον το 70% από παιδιά ανώτερων στελεχών έπαιρναν απολυτήριο και περίπου το 15% από παιδιά εργατών. Αντίθετα, το 90% των παιδιών στελεχών που γεννήθηκαν από το 1974 έως το 1977, πήραν απολυτήριο, όπως και το 45% των παιδιών εργατών που γεννήθηκαν τις ίδιες χρονολογίες. Η αύξηση αυτή των παιδιών που μορφώνονται αλλά και του επιπέδου μόρφωσης των μαθητών είναι ένα στοιχείο μείωσης των ανισοτήτων όσον αφορά στην παιδεία ⁷(Prost, 1986).

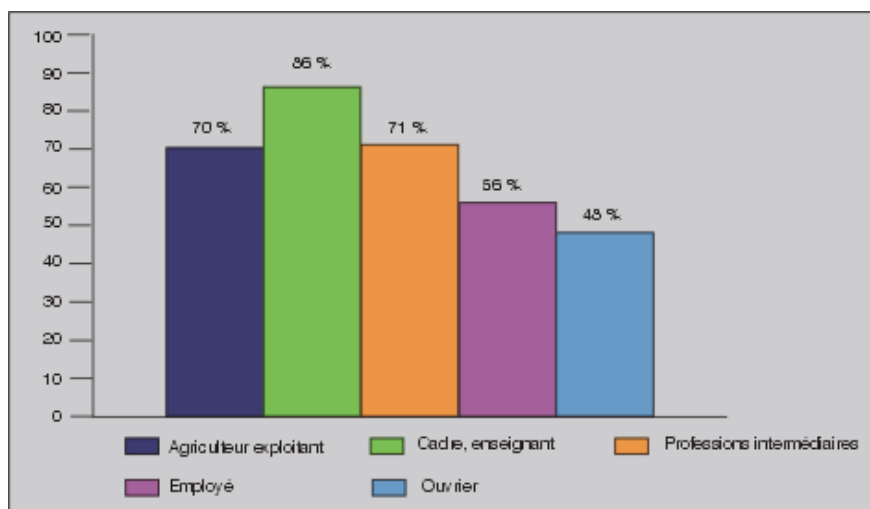
⁶ Πηγές: κατάρτιση και επαγγελματικά προσόντα, Μετρήσεις Marie Duru-Bellat et Annick Kieffer, έρευνες για τις προσλήψεις. (Calculs DP&D), INSEE

⁷ A. Prost, L'enseignement s'est-il démocratisé? Les élèves des lycées et collèges de l'agglomération d'Orléans de 1945 à 1980, Paris, PUF, 1986, Collection Sociologies,

Πολλά παιδιά από μη ευνοούμενα περιβάλλοντα, πραγματοποιούν σήμερα υψηλού επιπέδου σπουδές. Τα πιο κάτω στοιχεία δείχνουν την προσπάθεια εκδημοκρατισμού της παιδείας και μείωσης των ανισοτήτων :

- ❖ Όλοι οι Γάλλοι μαθητές πηγαίνουν στην πρώτη Γυμνασίου και 97% των μαθητών φτάνουν στην τρίτη Γυμνασίου.
- ❖ Όσον αφορά την επανάληψη τάξης, οι ανισότητες ανάμεσα σε μαθητές διαφορετικών επιπέδων μειώθηκαν σημαντικά.
- ❖ Η πρόσβαση στο απολυτήριο (Bacalauréat) έγινε εφικτή σε ένα μεγάλο ποσοστό μαθητών. Στη δεκαετία του 30, 49 % παιδιών από γονείς ανώτερα στελέχη, είχαν απολυτήριο Λυκείου έναντι 2 % παιδιών από γονείς εργάτες. Για τα παιδιά που γεννήθηκαν από το 1974 έως το 1978 αυτά τα ποσοστά ήταν 89 % και 46% αντίστοιχα. Το ποσοστό αυτό μεγάλωσε με τη δημιουργία το 1985 του επαγγελματικού απολυτηρίου, όπως φαίνεται στο γράφημα 3.

Γράφημα 3 : Απολυτηριούχοι το 1998 ανά κοινωνική κατηγορία

(πηγή: στατιστικά δεδομένα και αναφορές, DEP, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, έκδοση 2000)

Αυτή η μείωση των ανισοτήτων έγινε χωρίς παράλληλη πτώση του επιπέδου γνώσεων, όπως αποδεικνύουν έρευνες στα αποτελέσματα των εξετάσεων της τρίτης Λυκείου.⁸ Όσον αφορά δε στην επαγγελματική τους αποκατάσταση, οι νέοι που έχουν ένα δίπλωμα πλεονεκτούν σοβαρά στην αγορά εργασίας, έναντι όσων δεν έχουν.

- ❖ Υπάρχει μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων ως προς την πρόσβαση στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση. Η αναλογία των παιδιών από γονείς εργάτες που συνεχίζουν ανώτερες σπουδές πολλαπλασιάστηκε επί τρία στο διάστημα από το 1986 έως 1996.

Παρόλη την πρόοδο όμως που έχει συντελεστεί, οι ανισότητες επιμένουν :

Η καθυστέρηση στην απόκτηση απολυτηρίου, η σχολική αποτυχία και ο επαγγελματικός προσανατολισμός, είναι ιδιαίτερα χρωματισμένοι αρνητικοί παράγοντες από τα κοινωνικά - οικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά των οικογενειών.

- Εάν στην πρώτη Γυμνασίου, από γονείς που είναι ελεύθεροι επαγγελματίες ή στελέχη υπάρχουν 12% μαθητές, στην πρώτη Λυκείου θεωρητικής κατεύθυνσης είναι 20%, έναντι 4% στην επαγγελματική κατεύθυνση, έπειτα 29% στην τρίτη Λυκείου θετικής κατεύθυνσης και 11% στην τρίτη Λυκείου τεχνολογικής. Τέλος 42% στο πρώτο προπαρασκευαστικό έτος για τις Ανώτατες Σχολές. Αντίθετα, τα παιδιά των εργατών, τα οποία αντιπροσώπευαν το 1/3 των μαθητών στην πρώτη Γυμνασίου, δεν είναι παρά το 6% στις προπαρασκευαστικές τάξεις των Ανώτατων Σχολών.
- Από τα παιδιά που μπήκαν στην πρώτη Γυμνασίου το 1995, μόνο το 5% των παιδιών εκπαιδευτικών ή στελεχών είχαν επαναλάβει μία τάξη στο Δημοτικό, ενώ περισσότερο από το μισό των παιδιών ανειδίκευτων εργατών ήταν σε αυτή την περίπτωση. Η αξιολόγηση των γνώσεων στα

⁸ Τα διαθέσιμα δεδομένα προέρχονται κυρίως από το Compte de l'éducation, από αξιολογήσεις μαθητών είτε ετήσιες στην είσοδό τους στην έκτη δημοτικού (CE2), ή στην πρώτη Γυμνασίου (sixième), είτε κατά τακτά διαστήματα στη διάρκεια της φοίτησής τους.

γαλλικά και στα μαθηματικά στο σύνολο των μαθητών της τρίτης δημοτικού- η οποία πραγματοποιείται κάθε χρόνο από το 1989, από το Υπουργείο Παιδείας- επικυρώνει τη στενή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην επιτυχία και το κοινωνικό επίπεδο.

- 60.000 νέοι εγκαταλείπουν κάθε χρόνο το σχολείο, χωρίς απολυτήριο. Αλλά μόνο το 2% είναι παιδιά εκπαιδευτικών ή στελεχών, έναντι 16% παιδιών εργατών και 30% παιδιών ανέργων.
- Η επιλογή της κατεύθυνσης και οι φιλοδοξίες διαφοροποιούνται ανάλογα με τα κοινωνικά κριτήρια. Οικογένειες από ευνοημένα κοινωνικά περιβάλλοντα και αυτές που κατέχουν διπλώματα, έχουν πάντα περισσότερες φιλοδοξίες για την σχολική επιτυχία των παιδιών τους, αλλά και την ένταξη του σχολείου στη στρατηγική τους για κοινωνική αποκατάσταση(De Queiroz J.M.,1995).
- Η επιλογή στο τέλος της τρίτης Γυμνασίου χαρακτηρίζεται από κοινωνικά κριτήρια. Από τους μαθητές που μπήκαν στην πρώτη Γυμνασίου το 1989, 40% που προήρχονταν από οικογένειες ανειδίκευτων εργατών, φοίτησαν στην επαγγελματική εκπαίδευση, έναντι μόνο 6,5% από εκείνους που προήρχονταν από οικογένειες εκπαιδευτικών ή ανώτερων στελεχών.
- Πάνω από το 80% των παιδιών που έχουν γονείς ανώτερα στελέχη ή εκπαιδευτικούς, αποκτούν απολυτήριο γενικής ή τεχνολογικής κατεύθυνσης, ενώ όσον αφορά τα παιδιά ανειδίκευτων εργατών, η αναλογία είναι λιγότερο από ένα στα τρία. Ειδικότερα τα παιδιά των στελεχών αποκτούν κατά πλειονότητα γενικό απολυτήριο, ενώ τα παιδιά των εκπαιδευτικών έχουν επτά φορές περισσότερες πιθανότητες να πάρουν απολυτήριο θετικής κατεύθυνσης από τα παιδιά που προέρχονται από περιβάλλοντα λιγότερα ευνοημένα. Τα παιδιά των υπαλλήλων ή ενδιάμεσων επαγγελματιών παίρνουν κυρίως απολυτήριο τεχνολογικής κατεύθυνσης και τα παιδιά των αγροτών και εργατών, απολυτήριο από Τεχνικό Λύκειο.

ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

- Το κύριο κριτήριο για να εκτιμηθεί η δικαιοσύνη ενός εκπαιδευτικού συστήματος, είναι η διερεύνηση της εφαρμογής της ισότητας των ευκαιριών. Στη Γαλλία, τα πλέον κατάλληλα κριτήρια για τη διερεύνηση αυτή είναι οι μετρήσεις των ανισοτήτων που συνδέονται με την κοινωνική καταγωγή, με την εθνικότητα και με το φύλο, χωρίς να ξεχνούμε τις γεωγραφικές ανισότητες (περιοχή κατοικίας, αγροτική ή αστική περιοχή, κ.λ.π).
- Η μεγάλη αύξηση των κονδυλίων για την παιδεία, είχε ως αποτέλεσμα έναν περισσότερο ποσοτικό εκδημοκρατισμό⁹ αναφορικά με τη μόρφωση και την κατάρτιση των μαθητών. Πράγματι, η σχέση ανάμεσα στη σχολική εκπαίδευση και την οικογενειακή καταγωγή, μειώθηκε με την πάροδο του χρόνου. Εν τούτοις, διαπιστώνονται μεγάλες κοινωνικές δυσαναλογίες, όσον αφορά στη σχολική επιτυχία και στον επαγγελματικό προσανατολισμό, οι οποίες είναι συνδεδεμένες με την κοινωνική καταγωγή των μαθητών. Η κοινωνική ιεραρχία πήρε άλλες μορφές διαφοροποίησης : επαγγελματικός προσανατολισμός, κατευθύνσεις. Άλλοτε ήταν το επίπεδο του εισοδήματος που καθόριζε τη διάρκεια των σπουδών και άρα το μορφωτικό επίπεδο. Σήμερα φαίνεται ότι είναι περισσότερο η γνώση των αρχών που διέπουν το σχολικό σύστημα, οι δεξιότητες των γονέων να βοηθήσουν τα παιδιά τους να επιτυχάνουν στις εξετάσεις και να επιλέγουν τον κατάλληλο επαγγελματικό προσανατολισμό. Αξιολογήθηκε μάλιστα ότι αυτό μπορούν να το πράττουν οι γονείς που έχουν οι ίδιοι επιτύχει στις σχολικές επιλογές τους.
- Παρόλη την πρόοδο που έχει επιτελεστεί στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις από το 1959 κ.ε, οι κοινωνικές και οι οικονομικές ανισότητες εξακολουθούν να αποτελούν ένα εν δυνάμει πρόβλημα στη ζητούμενη εφαρμογή της ισότητας των ευκαιριών στην εκπαίδευση.
- Ερευνητές-μελετητές εκπαιδευτικών θεμάτων έχουν υποβάλλει κάποιες προτάσεις προς περαιτέρω διερεύνηση όπως:
 - ❖ Να δοθεί έμφαση στις βασικές γνώσεις, από τις οποίες θα εξαρτάται η μετέπειτα σχολική πορεία και επίδοση των μαθητών στο εκπαιδευτικό σύστημα και η διαφοροποίηση σε κατευθύνσεις να γίνεται όσο το δυνατόν σε μεγαλύτερη τάξη.

⁹ Ο όρος έχει υιοθετηθεί από την έρευνα του A.Prost το 1986, που εκδόθηκε με τίτλο « Η παιδεία έχει εκδημοκρατιστεί ». Ο ποσοτικός εκδημοκρατισμός σημαίνει την επιμήκυνση της περιόδου των σπουδών ενό ο ποιοτικός εκδημοκρατισμός περιγράφει την αποδυνάμωση της σχέσης ανάμεσα στο Απολυτήριο και στην κοινωνική καταγωγή.

- ❖ Να οργανωθούν συστήματα που να βοηθούν τους μαθητές που αντιμετωπίζουν δυσκολίες.
- ❖ Να καθιερωθεί περισσότερη επιμόρφωση και συμμετοχή των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων, στον σχολικό επαγγελματικό προσανατολισμό.
- ❖ Να υπάρξει σεβασμός στην τήρηση των αρχών ενός δίκαιου εκπαιδευτικού συστήματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Albouy V. et Wanecq T., « Les inégalités sociales d'accès aux grandes écoles », *Économie et Statistiques*, n° 361, INSEE, 2003.
B.O. No 10, 9 Μαΐου 2000.
- Cacouault M. et Oeuvarde F., « Sociologie de l'Éducation », *Repères*, n° 169, Éditions La Découverte, 2001.
- Caille J.-P. , « Scolarisation à deux ans et réussite de la carrière scolaire au début de l'école élémentaire », revue *Éducation & formations*, n° 60, MEN-Direction de l'évaluation et de la prospective, juillet-septembre 2001.
- Caille J.-P., S. Lemaire et A. Santolini, « Le poids de l'environnement socioculturel dans les parcours scolaires », Contribution de la France à la session annuelle de la Commission de la population et du développement de l'ONU, 2003.
- Caille J.-P. , S. Lemaire et M.-C. Vrolant, « Filles et garçons face à l'orientation », revue *Éducation & formations*, n° 63, MEN-Direction de l'évaluation et de la prospective, avril-juin 2002.
- De Queiroz J.M., *L'école et ses sociologies*, 1995, Nathan
- Dessus, N. P. Jouvanceau et F. Murat, « Les connaissances des élèves en fin de troisième générale, évolution. 1984-1990-1995 », *Note d'Information*, MEN-Direction de l'évaluation et de la prospective, 96.36, août 1996.
- Emin J.-C. et P. Esquieu, « Un siècle d'éducation », revue *Éducation & formations*, n° 54, MEN-Direction de l'évaluation et de la prospective, décembre 1998.
- Euriat M. et C. Thélot, « Le recrutement social de l'élite scolaire en France. Évolution des inégalités de 1950 à 1990 », *Revue française de sociologie*, 36(3), 1995.
- Euriat M. et C. Thélot, « Le recrutement social de l'élite scolaire depuis quarante ans », revue *Éducation & formations*, n° 41, MENDirection de l'évaluation et de la prospective, 1995.
- Girard A., (1967) *La réussite sociale* , Presses Universitaires de France, Collection Que sais-je ? no 1277.
- INSEE (Institut national de la statistique et des études économiques), «Regards sur la parité » édition 2004.
- Joutard P. et C. Thélot, « Réussir l'École, pour une politique éducative », Paris, Le Seuil, 1999.
- Peretti, C. « L'évolution des compétences scolaires des meilleurs élèves depuis 40 ans », *Note d'Information*, MEN-Direction de l'évaluation et de la prospective, 96.29, juillet 1996.
- Πηγές στατιστικών δεδομένων-διαγραμμάτων: repères et références statistiques, DEP, ministère de l'Éducation nationale, édition 2000
- Prost., A *L'enseignement s'est-il démocratisé? Les élèves des lycées et collèges de l'agglomération d'Orléans de 1945 à 1980* ,Paris, PUF,1986, Collection Sociologie.
- Thélot C. et Vallet, L.-A. « La réduction des inégalités sociales devant l'école depuis le début du siècle », *Économie et Statistique*, 334-4, INSEE, 2000.
- Στατιστικά στοιχεία - Κατάρτιση και επαγγελματικά προσόντα : Calculs Marie Duru-Bellat et Annick Kieffer et enquêtes sur l'emploi (Calculs DP&D), INSEE.

Sites

Ministère de l'Éducation Nationale <http://www.education.gouv.fr> > **la convention du 25 février 2000**

Σχέδιο νόμου για την ισότητα ευκαιριών <http://assemblee-nationale.fr/12/projets/p1278.asp> .

